

Філософія

УДК 165.0:130.2

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18104091>

Культурно-історичний підхід в гносеології

Сустрєтов Анатолій Станіславович,

доктор філософії (PhD.), доцент,

доцент кафедри теоретичних дисциплін,

Донецький національний медичний університет,

м. Кропивницький, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-6313-7803>

Макаров Зоріслав Юрійович,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри історії України та філософії,

Вінницький національний аграрний університет,

м. Вінниця, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-6906-8340>

Прийнято: 19.12.2025 | Опубліковано: 31.12.2025

Анотація.** У статті розглядається культурно-історичний підхід в гносеології. Актуальність цього дослідження полягає у зростаючій потребі переосмислення природничих наук у контексті глобалізації, цифрової трансформації та міжкультурної взаємодії, оскільки вони фундаментально змінюють когнітивні практики сучасної людини. У цьому контексті культурно-історичний підхід набуває особливого значення та зрештою пропонує можливість переосмислення механізмів виробництва та застосування знань у культурно сформованому середовищі. **Метою статті є

поглиблений філософський аналіз історико-культурного підходу в гносеології, визначення його теоретичного потенціалу для пояснення механізмів виробництва знань та встановлення можливостей його інтеграції в сучасні гносеологічні галузі. **Методологія дослідження** базується на герменевтичному, системно-структурному, історико-порівняльному та міждисциплінарному підходах, які дозволяють простежити взаємодію культурних, соціальних та когнітивних факторів у когнітивному процесі. **Результати дослідження** показують, що культурно-історичний підхід пропонує альтернативний погляд на природу знання. Він розглядає знання не як універсальну та позаісторичну даність, а як динамічний процес, що формується на перетині індивідуальних когнітивних здібностей та колективних символічних структур. Уточнення ключових категорій цього підходу – культури, історичності та мови – підкреслює їхню роль як внутрішніх детермінант мислення, що дозволяє застосовувати методи інтерпретації реальності та дослідження меж індивідуальної раціональності. Цей підхід також розкриває механізми культурного посередництва, такі як інтеріоризація знань, функціонування символічних систем та практики, що сприяють переходу від індивідуального досвіду до колективних форм знання. **Висновки.** Дослідження демонструє, що інтеграція культурно-історичної перспективи в когнітивну, соціальну та практичну гносеологію, а також концепції втіленого пізнання, сприяє розвитку інтегративної моделі сучасної гносеології, яка охоплює культурні, втілені та соціальні виміри людського пізнання. Результати дослідження підкреслюють важливість культурно-історичного підходу як продуктивної методологічної основи для аналізу знань у контексті культурного різноманіття та зростаючої ролі символічних структур у суспільстві.

Ключові слова: культурно-історичний підхід, гносеологія, пізнання, культура, історичність, символічні системи, культурна медіація, інтерсуб'єктивність, когнітивні моделі, соціальна гносеологія.

The cultural-historical approach in epistemology

Anatolii Sustrietov,

PhD of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theoretical Disciplines
Donetsk National Medical University, Kropyvnytskyi, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-6313-7803>

Zorislav Makarov,

PhD of Philosophy, Associate Professor of the Department
History of Ukraine and Philosophy, Vinnytsia National Agrarian University
Vinnytsia, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-6906-8340>

Abstract. *The article considers the cultural-historical approach in epistemology. The relevance of this study lies in the growing need to rethink the natural sciences in the context of globalization, digital transformation and intercultural interaction, as they fundamentally change the cognitive practices of modern man. In this context, the cultural-historical approach acquires special importance and ultimately offers the opportunity to rethink the mechanisms of production and application of knowledge in a culturally formed environment. The aim of the article is an in-depth philosophical analysis of the historical-cultural approach in epistemology, determining its theoretical potential for explaining the mechanisms of knowledge production and establishing the possibilities of its*

integration into modern epistemological fields. **The research methodology** is based on hermeneutic, system-structural, historical-comparative and interdisciplinary approaches, which allow us to trace the interaction of cultural, social and cognitive factors in the cognitive process. **The results** of the study show that the cultural-historical approach offers an alternative view of the nature of knowledge. It considers knowledge not as a universal and extra-historical given, but as a dynamic process formed at the intersection of individual cognitive abilities and collective symbolic structures. Clarification of the key categories of this approach – culture, historicity and language – emphasizes their role as internal determinants of thinking, which allows the application of methods of interpreting reality and exploring the limits of individual rationality. This approach also reveals mechanisms of cultural mediation, such as the internalization of knowledge, the functioning of symbolic systems and practices, which contribute to the transition from individual experience to collective forms of knowledge. **Conclusions.** The study demonstrates that the integration of the cultural-historical perspective into cognitive, social and practical epistemology, as well as the concept of embodied cognition, contributes to the development of an integrative model of modern epistemology that encompasses the cultural, embodied and social dimensions of human cognition. The results of the study emphasize the importance of the cultural-historical approach as a productive methodological basis for the analysis of knowledge in the context of cultural diversity and the growing role of symbolic structures in society.

Keywords: cultural-historical approach, epistemology, cognition, culture, historicity, symbolic systems, cultural mediation, intersubjectivity, cognitive models, social epistemology.

Постановка проблеми. У сучасній філософії переоцінка концепції знання в його історичному та культурному контексті набуває дедалі більшого значення. Традиційні гносеологічні моделі, які насамперед підкреслюють

універсальність, нейтральність та неісторичність знання, вже недостатні для пояснення складної взаємодії особистості з культурними та історичними факторами. Історико-культурний підхід, інтегрований у філософію, психологію та соціологію, пропонує принципово нове розуміння когнітивного процесу. Це розуміння постулює, що формування та реалізація знання відбуваються в контексті конкретних соціокультурних практик, семіотичних систем та історичних детермінант.

Незважаючи на зростаючий науковий інтерес до цих гносеологічних питань, численні суперечки зберігаються щодо ступеня історико-культурного впливу на структуру пізнання, механізмів культурного опосередкування когнітивних процесів та взаємозв'язку між індивідуальним та колективним знанням. Теоретичні та методологічні основи інтеграції історико-культурної парадигми в сучасні гносеологічні моделі залишаються недостатньо визначеними та розробленими, що перешкоджає цілісному розумінню феномену пізнання в контексті глобалізації, цифровізації та міжкультурної взаємодії.

У цьому контексті необхідно ґрунтовно проаналізувати історико-культурний підхід в гносеології, його апарат категорій та понять, його можливості та обмеження, а також визначити його роль у розвитку сучасних уявлень про механізми та природу людського пізнання. Центральним дослідницьким питанням статті є з'ясування того, яким чином культурно-історичні чинники трансформують фундаментальні гносеологічні категорії та як їх урахування може бути інтегроване в сучасні моделі пізнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історичної та культурної детермінації знання інтенсивно обговорюється в сучасній філософії, соціальній теорії, когнітивній науці та антропології. Ідеї класичної та посткласичної німецької філософії формують важливу концептуальну основу для розвитку історико-культурного підходу в гносеології. Фундамент для

культурно-історичного підходу в гносеології було закладено в межах герменевтичної та феноменологічної традиції. В. Дільтей [1] одним із перших обґрунтував ідею історичної зумовленості форм розуміння, підкреслюючи, що пізнання в гуманітарних науках не може бути відокремлене від життєвого досвіду та культурного контексту. Е. Гуссерль [2], вводячи концепт життєвого світу, показав, що будь-яке теоретичне знання ґрунтується на передрефлексивних структурах досвіду, сформованих історично та культурно. Герменевтична філософія Г.-Г. Гадамера [3] та П. Рікера [4] розвинула ці ідеї, обґрунтовуючи залежність процесу розуміння від мовних традицій, історичних горизонтів та інтерпретаційних схем. У межах цього напрямку знання постає як подія смислу, що завжди має культурно-історичну локалізацію.

Окрему концептуальну лінію становлять дослідження, в яких культура осмислюється як система символічних форм, що структурують пізнання. Е. Кассіер [5] розглядав мову, міф, науку та мистецтво як символічні медіатори досвіду, через які людина конструює реальність. Антропологічний підхід К. Гірца [6] доповнює цю перспективу, трактуючи культуру як «павутину значень», у якій занурений суб'єкт пізнання. Знання, у цьому контексті, не є відображенням об'єктивної дійсності, а результатом інтерпретації культурно значущих символів та практик.

Соціальна зумовленість пізнання ґрунтовно розроблена в теорії комунікативної дії Ю. Габермаса [7], де раціональність трактується як інтерсуб'єктивна властивість мовленнєвих практик. Подібну логіку розвивають П. Бергер і Т. Лукман [8], які показали, що знання формується в процесі соціальної інституціоналізації та легітимації. У межах сучасної соціальної епістемології А. Голдман [9] аналізує механізми колективного виробництва знань і критерії їх надійності, тоді як Б. Латур [10] пропонує

акторно-мережеву модель, у якій когнітивні процеси розгортаються в мережах взаємодії людей, артефактів та дискурсивних практик.

Важливий внесок у культурно-історичне розуміння пізнання зробили дослідження в галузі філософії науки. Т. Кун [11] показав, що наукове знання розвивається через зміну парадигм, які мають історичний і культурний характер. І. Лакатос [12] та П. Фейєрабенд [13] підкреслили плюралізм методів пізнання та неможливість редукції науки до єдиної універсальної раціональності. М. Фуко [14], у свою чергу, проаналізував історичні епістемі, що визначають умови можливості знання в різні історичні епохи, наголошуючи на зв'язку пізнання з владою та дискурсивними практиками.

Сучасні міждисциплінарні дослідження підтверджують гносеологічну значущість культурного контексту на рівні когнітивних механізмів. Дж. Брунер [15] та М. Коул [16] у межах культурної психології доводять, що мислення формується через засвоєння культурних інструментів та наративних структур. Антропологічна перспектива Т. Інголда [17] та дослідження в галузі втіленого пізнання акцентують на ролі тілесного досвіду та практичної діяльності у формуванні знань. Лінгвістичні й когнітивні дослідження Л. Бородіцької [18] та А. Маджид із співавторами [19] емпірично демонструють вплив мовних структур і культурних моделей на базові когнітивні процеси.

У вітчизняному гуманітарному просторі культурно-історичний вимір пізнання ґрунтовно представлений у працях М. Поповича [20], який розглядає культуру як спосіб організації мислення та історичної свідомості, С. Кримського [21], що акцентує на символічному та ціннісному вимірах пізнання, а також О. Забужко [22], яка аналізує національно-культурні моделі інтерпретації та ідентичності.

Таким чином, сучасний науковий дискурс демонструє багатовекторність підходів до осмислення культурно-історичної зумовленості пізнання – від герменевтики й філософії науки до когнітивних та соціальних теорій. Водночас

відсутність цілісної гносеологічної моделі, що інтегрувала б ці напрями, підтверджує актуальність подальшого теоретичного аналізу культурно-історичного підходу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу до культурних та історичних чинників пізнання, низка ключових аспектів цієї проблематики залишається недостатньо дослідженою. Передусім це стосується впливу культурно-історичних детермінант на базові гносеологічні категорії – суб'єкта, об'єкта, істини, досвіду та раціональності, а також відсутності цілісної моделі культурного опосередкування когнітивних процесів.

Недостатньо з'ясованою залишається й кореляція між індивідуальним і колективним вимірами пізнання: хоча сучасні теорії наголошують на ролі інтерсуб'єктивних практик, механізми інтерналізації колективних символічних структур індивідом досі не мають системного пояснення. Окремою проблемою є методологічна інтеграція історико-культурного підходу з когнітивними, соціальними, практичними та втіленими концепціями пізнання, а також питання критеріїв істини в умовах культурного плюралізму.

У статті ці проблеми розглядаються крізь призму аналізу механізмів культурного опосередкування пізнання, взаємодії індивідуального й колективного знання та можливостей методологічного узгодження історико-культурного підходу з сучасними гносеологічними напрями.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є теоретичне обґрунтування культурно-історичного підходу в гносеології та визначення його пояснювального потенціалу щодо механізмів формування людського пізнання в соціокультурному контексті. Досягнення цієї мети передбачає аналіз ключових концептуальних положень підходу, уточнення його категоріально-поняттєвого апарату та визначення можливостей інтеграції з сучасними гносеологічними моделями.

Для реалізації поставленої мети у статті визначено такі завдання:

1. Уточнити основні категорії та принципи культурно-історичного підходу в гносеології та окреслити їхнє місце в сучасному філософському знанні.
2. Проаналізувати механізми культурного опосередкування пізнання та взаємодію індивідуальних і колективних форм знання.
3. Визначити можливості інтеграції культурно-історичного підходу з сучасними гносеологічними напрямками – когнітивним, соціальним, практичним та гносеологією втіленого пізнання.

Методи дослідження. Методологічну основу статті становить міждисциплінарний підхід, що поєднує філософсько-гносеологічний аналіз із напрацюваннями культурології, соціальної філософії та когнітивних наук. У дослідженні застосовано історико-філософський метод для реконструкції становлення культурно-історичного підходу в гносеології; герменевтичний метод – для інтерпретації культурних і символічних структур пізнання; порівняльно-теоретичний аналіз – для зіставлення різних гносеологічних моделей; концептуальний аналіз – для уточнення ключових категорій і понять; а також метод теоретичного синтезу – для інтеграції культурно-історичного підходу з сучасними когнітивними та соціальними теоріями пізнання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культурно-історичний підхід займає чільне місце в сучасній філософській методології. Він поєднує аналіз когнітивних процесів з дослідженням культурних форм, у яких ці процеси набувають конкретного значення. На відміну від класичної гносеології, яка зосереджується переважно на універсальних структурах мислення, історико-культурна перспектива наголошує на історичних трансформаціях способів пізнання та їх зв'язку з лінгвістичним, символічним та соціальним контекстами.

Цей підхід розглядає знання як явище, що виникає на перетині індивідуальних психічних процесів та колективних культурних практик. Культура розуміється не як зовнішнє середовище, а як внутрішній структуруючий принцип, що відкриває горизонт розуміння та розкриває способи пояснення та оцінки реальності.

Аналіз наукових доробків [5; 6; 12], щодо культурно-історичного підходу в гносеології показав, що він ґрунтується на принципі про те, що знання – це процес, нерозривно пов’язаний з культурним середовищем, а також із соціально-практичними та історичними формами дії. На відміну від класичних раціоналістичних та емпіричних концепцій, які прагнули виявити універсальні та неісторичні механізми отримання знань, культурно-історичний підхід підкреслює контекстуальність та історичну мінливість когнітивних структур. У цьому контексті важливо уточнити ключові категорії, що формують концептуальну основу цього підходу, а також його методологічну позицію в рамках сучасної філософії (табл. 1).

Таблиця 1

Ключові категорії, що формують концептуальну основу культурно-історичного підходу, а також його методологічну позицію в рамках сучасної філософії

Категорія	Основні характеристики
Категорія «культура» в гносеологічному вимірі	Культурно-історичний підхід розглядає культуру не як контекст чи додатковий фактор пізнання, а як необхідну умову його можливості. Культура охоплює: – символічні системи (мову, науку, мистецтво, релігію), що структурують значення; – соціальні практики (традиції, форми дії, інституційні норми); – аксіологічні орієнтації, що формують когнітивні установки суб’єкта.

З гносеологічної точки зору це означає, що способи мислення, категоризації та інтерпретації не є універсальними, а залежать від конкретного культурного контексту їх виникнення. Дослідження в сучасній когнітивній науці підтверджують, що культура впливає не лише на зміст, але й на нейронні механізми мислення, тим самим підкреслюючи філософське та гносеологічне значення цієї категорії [17; 24].

Категорія «історичність» як умова становлення пізнання

Історичність розуміється як динамічний просторово-часовий контекст, у якому формуються моделі раціональності та когнітивні структури. На відміну від класичної гносеології, яка розглядає історію думки як зовнішній опис розвитку ідей, культурно-історична перспектива наголошує на наступному:

- історичні епістемології визначають межі можливого знання [14];
- парадигми модифікують не лише зміст, а й структуру когнітивних актів [11];
- колективна пам'ять формує горизонт нашого розуміння сучасності [25].

Отже, історичність не є ретроспективною характеристикою, а навпаки виступає активним фактором формування знання.

Категорія «мова» як медіатор пізнання

В культурно-історичному підході мова є фундаментальною категорією, оскільки вона:

- встановлює категоріальні рамки, за допомогою яких суб'єкт структурує світ;
- визначає сприйняття реальності, характерне для певної культури;
- функціонує як інструмент інтерсуб'єктивності та сприяє обміну знаннями.

Сучасні дослідження лінгвістичної варіації показують, що граматичні та лексичні структури формують когнітивні рамки, від просторової орієнтації до уявлення про час [18; 19]. Гносеологічно це означає, що зміни в лінгвістичних режимах

передбачають зміни в способах мислення та в конструюванні істини.

Джерело: власна розробка авторів на основі аналізу літературних джерел [11; 14; 17-19; 24-25]

З вищезазначених категорій формуються фундаментальні принципи культурно-історичної гносеології:

1. Принцип культурного посередництва знання. Усі когнітивні процеси відбуваються через символічні та соціальні посередники: мову, норми, традиції та інституції.

2. Принцип історичної мінливості знання. Структури знання розвиваються відповідно до домінуючих історико-культурних форм, а істина є результатом конкретної епістемології.

3. Принцип інтерсуб'єктивності. Знання є продуктом взаємодії суб'єктів у межах культурної спільноти, а не ізольованим внутрішнім актом.

4. Принцип активності. Знання виникає в контексті практичної та комунікативної взаємодії зі світом; отже, активність є одночасно джерелом і умовою мислення.

5. Принцип множинної раціональності. Раціональність не є універсальною; вона формується через розвиток моделей аргументації та логічних норм, специфічних для певної традиції.

У межах культурно-історичного підходу пізнання розуміється як процес, який ніколи не здійснюється ізольовано від культурного середовища. Мова, символи, соціальні норми та інституції виступають визначальними посередниками, через які суб'єкт вибудовує своє бачення світу. Саме ці механізми забезпечують трансформацію біологічних когнітивних передумов у соціально-історичні форми мислення, що уможливають появу розвинених систем знання та інтерпретації.

Мова як універсальний механізм культурної медіації. Мова є найважливішим інструментом для вивчення культурних моделей та інтерпретаційних репрезентацій. Вона виконує кілька функцій:

- Категоріальне посередництво: лінгвістичні структури визначають, як ми класифікуємо та категоризуємо досвід; носії різних мов конструюють різні когнітивні моделі світу.

- Семантичне посередництво: через мову люди засвоюють значення, наративи та концепції своєї культури.

- Комунікативне посередництво: мова забезпечує інтерсуб'єктивність пізнання, тобто здатність спілкуватися, перевіряти та обмінюватися знаннями в межах спільноти.

Міжкультурні дослідження [18; 19] підтвердили, що лінгвістичні системи безпосередньо впливають на пам'ять, увагу, просторове мислення та прийняття рішень.

Символічні системи та культурні моделі як інструменти інтерпретації. Культурна медіація також відбувається через символічні ресурси: міфи, науку, мистецтво, моральні норми, релігію та правові системи. Символічні системи виконують дві основні функції:

1. Формування інтерпретаційних рамок. Вони визначають, які значення є важливими, які критерії є дійсними для істини та що вважається раціональним або легітимним знанням.

2. Стандартизація моделей пояснення світу. Кожна культура розробляє власні моделі причинно-наслідкових зв'язків, аргументації, етичної оцінки та соціальних норм, які структурно впливають на мислення.

Тому символічні системи є «культурними інструментами», за допомогою яких індивіди набувають складних інтерпретаційних моделей та здійснюють когнітивні процеси.

Практики діяльності та соціальні інституції як механізми медіації.

Світ знань не обмежується лінгвістичними структурами. На думку Т. Інголда [21] та прихильників екологічного підходу, знання виникають через взаємодію з практичною діяльністю, через процес «навчання бути у світі». Соціальні інститути (освіта, наука, релігія, медіа): визначають легітимні форми знань; регулюють механізми поширення інформації; формують колективні очікування та норми раціональності; визначають авторитет джерел [9].

Таким чином, інституційне середовище структурує можливості для когнітивної діяльності індивіда.

Механізми взаємодії індивідуального та колективного знання.

Культурно-історичний підхід розглядає індивідуальне та колективне знання як взаємозалежні рівні. До ключових механізмів формування індивідуального та колективного знання доцільно віднести такі процеси:

- Інтеріоризація культурних моделей. Людина засвоює та привласнює колективний досвід – мовні структури, ціннісні орієнтації, наукові парадигми й соціальні наративи – інтегруючи їх у власні когнітивні схеми та способи мислення.

- Екстеріоризація як творча реалізація індивіда. У процесі комунікації, професійної діяльності та соціальної взаємодії суб'єкти виражають особисті інтерпретації, тим самим модифікуючи та оновлюючи усталені колективні форми розуміння.

- Інтерсуб'єктивність як середовище узгодження знання. Колективні знання формуються через взаємодію між людьми, яка включає дискусію, критичний аналіз, вироблення спільних норм і їх перевірку в межах інституційних процедур.

- Культурна пам'ять виконує роль посередника, зберігаючи усталені інтерпретаційні схеми та забезпечуючи передачу й тяглість знань між поколіннями.

Таким чином, індивідуальне мислення виникає в результаті привласнення колективних структур, тоді як розвиток колективного знання залежить від інновацій на індивідуальному рівні.

Перспектива інтеграції культурно-історичного підходу в сучасні гносеологічні течії відкриває цікаві перспективи, зокрема можливість поєднання аналізу культурних, лінгвістичних та історичних факторів пізнання з дослідженням когнітивних, соціальних та поведінкових механізмів формування знань. У когнітивній гносеології цей підхід дозволяє розглядати мислення як культурно структурований процес, що залежить від символічних систем та когнітивних моделей спільноти. У соціальній епістемології він поглиблює наше розуміння ролі інституцій, норм та практик у виробництві та легітимізації знань. У практичній гносеології він наголошує на тому, що пізнання формується в контексті культурно організованої діяльності та практик взаємодії зі світом. У рамках втіленого пізнання він дає змогу зрозуміти, як тілесні дії та сенсомоторний досвід інтегровані в культурні моделі. Таким чином, культурно-історичний підхід забезпечує інтегративну основу, яка об'єднує індивідуальні когнітивні процеси, соціальні структури та культурні практики в цілісну модель сучасної епістемології.

Висновки. У статті обґрунтовано, що культурно-історичний підхід є важливим напрямом сучасної гносеології, оскільки дозволяє подолати обмеження класичних уявлень про знання як універсальне й позаісторичне. Пізнання розглядається як динамічний процес, культурно та історично зумовлений, що формується у взаємодії індивідуальних когнітивних здібностей і колективних символічних структур. Показано, що культура, історичність і мова виступають не зовнішніми чинниками, а фундаментальними умовами можливості знання. Виявлено механізми культурної медіації пізнання – мову, символічні системи, соціальні практики та культурну пам'ять, – які забезпечують взаємозв'язок індивідуального й

колективного знання. Проаналізовано перспективи інтеграції культурно-історичного підходу з когнітивною, соціальною та практичною гносеологією, а також із гносеологією втіленого пізнання, що засвідчує його інтегративний методологічний потенціал.

Практична значущість результатів полягає в можливості їх застосування у філософії освіти, культурології та міждисциплінарних дослідженнях пізнання, зокрема в аналізі соціокультурних умов формування знань у сучасному суспільстві.

Список використаних джерел

1. Dilthey W. Introduction to the human sciences. Princeton: Princeton University Press, 1989. URL: <https://surli.cc/pynceez>
2. Husserl E. The crisis of European sciences and transcendental phenomenology. Evanston: Northwestern University Press, 1970. URL: <https://surl.lt/qqofov>
3. Gadamer H.-G. Truth and method. London: Continuum, 2004. URL: <https://surl.li/vgqqgn>
4. Ricoeur P. From text to action. Evanston: Northwestern University Press, 1991. URL: <https://surl.li/wspwid>
5. Cassirer E. The philosophy of symbolic forms. New Haven: Yale University Press, 1955. URL: <https://surl.li/mtptqk>
6. Geertz C. The interpretation of cultures. New York: Basic Books, 1973. URL: <https://surl.lt/wxhpgq>
7. Habermas J. The theory of communicative action. Boston: Beacon Press, 1984. URL: <https://surl.li/zwdhkf>
8. Berger P., Luckmann T. The social construction of reality. New York: Anchor Books, 1966. URL: <https://surl.li/fogurr>

9. Goldman A. I. Knowledge in a social world. Oxford: Oxford University Press, 1999. DOI: <https://doi.org/10.1093/0198238207.001.0001>
10. Latour B. Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory. Oxford: Oxford University Press, 2005. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780199256044.001.0001>
11. Kuhn T. The structure of scientific revolutions. Chicago: University of Chicago Press, 1970. URL: <https://surl.li/ddnyyj>
12. Lakatos I. The methodology of scientific research programmes. Cambridge: Cambridge University Press, 1978. URL: <https://surl.lt/emwhwy>
13. Feyerabend P. Against method. London: Verso, 1975. URL: <https://surl.li/xewsos>
14. Foucault M. The archaeology of knowledge. New York: Pantheon Books, 1972. URL: <https://surl.li/zogrhs>
15. Bruner J. Acts of meaning: Four lectures on mind and culture. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1990. URL: <https://surl.lu/jdebil>
16. Cole M. Cultural psychology: A once and future discipline. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996. URL: <https://surl.lu/zkbaoa>
17. Ingold T. Being alive: Essays on movement, knowledge and description. London: Routledge, 2011. URL: <https://surli.cc/brttyp>
18. Boroditsky L. How language shapes thought. *Scientific American*. 2011. Vol. 304, 2. P. 62–65. DOI: <https://doi.org/10.1038/scientificamerican0211-62>
19. Majid A., Burenhult N., Stensmyr M., De Valk J., Hansson B. S. Olfactory language and abstraction across cultures. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*. 2018. Vol. 373, 1752. Art. 20170139. DOI: <https://doi.org/10.1098/rstb.2017.0139>
20. Попович М. Нарис історії культури України. Київ, 1998. 728 с. URL: <https://surl.li/anjuri>

21. Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2003. 367 с.
22. Забужко О. З мапи книг і людей: збірка. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2012. 376 с. URL: <https://surl.li/djacni>
23. Taylor C. Sources of the self. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989. URL: <https://surl.li/mpaefy>
24. Lynch M. P. The values of truth and the truth of values. Oxford: Oxford University Press, 2009. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199231188.003.0011>
25. Assmann J. Cultural memory and early civilization. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. URL: <https://surl.li/fzseda>